

O'ZBEK TILI LEKSIKASIDA FORSCHA SO'ZLARDAN O'ZLASHGAN ILMIY ATAMALAR

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2025-25-113-117>

Husainova Gulnoza Shuhratovna

Jahon iqtisodiyoti va Diplomatiya universiteti

“Sharq tillari” kafedrasi o‘qituvchisi

ghusainova@uwed.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada fors tilidan o‘zbek tiliga kirib kelgan ilmiy atamalarning leksik xususiyatlari va ularning ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Fors va o‘zbek tillari o‘rtasidagi lingvistik munosabatlar Buyuk Ipak yo‘li orqali yuzaga kelgan savdo va madaniy aloqalar natijasida shakllangan. Fors tili o‘rta asrlarda ilm-fan, adabiyot va madaniyat tili sifatida o‘zining yuqori mavqeiga ega bo‘lgani sababli, o‘zbek tiliga ko‘plab ilmiy atamalar kirib kelgan. Maqolada ushbu so‘zlarning etimologiyasi, semantik rivojlanishi va o‘zbek tilida qo‘llanilishi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: O‘zbek leksikasi, forsha atamalar, ilmiy terminologiya, lingvistik ta’sir, etimologiya, fonetik moslashuv, semantik rivojlanish.

SCIENTIFIC TERMS BORROWED FROM PERSIAN IN THE LEXICON OF THE UZBEK LANGUAGE

Husainova Gulnoza Shuhratovna

Lecturer, Department of “Oriental Languages”

University of World Economy and Diplomacy

ghusainova@uwed.uz

Abstract: This article explores the influence of Persian-origin scientific terminology on the Uzbek lexicon. Linguistic interactions between Persian and Uzbek languages date back centuries, with significant exchanges facilitated through trade and cultural connections along the Silk Road. Persian, as a prominent language of science, literature, and culture in the medieval Islamic world, enriched Uzbek scientific lexicon with terms related to philosophy, mathematics, medicine, and literature. The article examines key scientific terms of Persian origin, their etymology, semantic evolution, and adaptation within the Uzbek language. Insights into their phonetic adaptation and semantic broadening or narrowing are provided, illustrating the dynamic interplay between the two languages.

Keywords: *Uzbek lexicon, Persian-origin words, scientific terminology, linguistic interaction, etymology, phonetic adaptation, semantic evolution.*

НАУЧНЫЕ ТЕРМИНЫ ПЕРСИДСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ В ЛЕКСИКОНЕ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА

Хусаинова Гульноза Шухратовна

*Преподаватель кафедры «Восточные языки»
Университет мировой экономики и дипломатии
ghusainova@uwed.uz*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются особенности лексики узбекского языка, заимствованной из персидского, с акцентом на научные термины. Лингвистические связи между персидским и узбекским языками возникли благодаря торговым и культурным контактам по Великому шелковому пути. Персидский язык, обладавший высоким статусом языка науки, литературы и культуры в средние века, значительно обогатил узбекский научный словарь. В статье анализируются этимология, семантическое развитие и употребление этих терминов в узбекском языке.*

Ключевые слова: *узбекская лексика, персидские заимствования, научная терминология, лингвистическое влияние, этимология, фонетическая адаптация, семантическое развитие.*

Kirish

Fors tili va o'zbek tili o'rtasidagi lingvistik aloqalar qadim zamonlardan boshlangan. Bu aloqalar asosan, Buyuk Ipak yo'li orqali savdo, madaniyat va ilm-fan sohalaridagi munosabatlar natijasida yuzaga kelgan. Fors tili o'rta asrlar davomida musulmon olamida ilm-fan, adabiyot va ma'rifat tili sifatida ahamiyatga ega bo'lganligi bois, o'sha davrdagi ilmiy va madaniy atamalar ko'pincha fors tilida bo'lgan.

Forscha ilmiy atamalar o'zbek tili leksikasida alohida o'rin egallaydi. Fors tili bilan o'zbek tili o'rtasidagi lingvistik aloqalar qadimdan shakllangan bo'lib, bu munosabatlar ilmiy atamalar sohasida ham o'z ifodasini topgan. Quyida forsha kelib chiqishga ega bo'lgan ba'zi ilmiy atamalarni va ularning mazmunini tahlil qilamiz.

Fors tilidan o'zlashgan ba'zi ilmiy atamalar

1. **فلسفه** – Bu so'z fors va arab tillari orqali o'zlashgan bo'lib, "filosofiya" ma'nosini anglatadi. Falsafa inson tafakkuri, borliq va bilimning mohiyatini o'rganadi.
2. **کیمیا** – "Kimyo" atamasi ilmiy kimyo fanining nomlanishida qo'llanadi. U dastlabki davrlarda "eliksir" yoki "alximyo" degan ma'noni ham anglatgan.
3. **ریاضیات** – Matematika fanining forscha nomi bo'lib, bu so'z arabcha "riyaz" (mashq) so'zidan kelib chiqqan.
4. **حکمت** – Bu so'z "donishmandlik", "aqli fikr yuritish" ma'nosida ishlatiladi. Ilmiy-nazariy yo'nalishda keng qo'llanilgan.
5. **طبابت** – Tibbiyot sohasida ishlatiladigan atama. Bu so'z arabcha "tib" va forscha qo'shimchalari orqali o'zlashgan.
6. **نظریه** – Fors tilida va o'zbek tilida ilmiy gipoteza yoki ilmiy qarash ma'nosida keng qo'llanadi.
7. **ادبیات** – Fors va arab tillarining kombinatsiyasi bo'lib, adabiy faoliyat va uning nazariyasi ma'nosida qo'llaniladi.

Fors tilidagi atamalar nafaqat ilmiy leksikaga, balki madaniy, ijtimoiy va diniy sohalarga ham katta ta'sir ko'rsatgan. O'zbek tili leksikasidagi forscha so'zlarning ilmiy xususiyatlarini quyidagicha umumlashtirish mumkin:

Etimologik qatlam: Fors tilidan o'zlashgan so'zlar odatda arabcha kelib chiqishi bilan bog'langan bo'lib, o'zbek tilida mahalliylashgan.

فلسفه – Kelib chiqishi yunoncha "**philosophia**" so'zidan bo'lib, "donish va sevgi" ma'nosini anglatadi.

Fors tiliga arab tili orqali kirib, keyinchalik o'zbek tiliga o'zlashgan.

Ma'nosi: Ilmiy va falsafiy qarashlarni o'rganish bilan bog'liq.

کیمیا – Yunoncha "**chemi**" yoki "chymia" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "kimyo" yoki "aralashmalar san'ati" ma'nosini anglatadi.

Fors tilida arab tilining ta'siri bilan shakllanib, o'zbek tiliga o'zlashgan.

Ma'nosi: Moddalarni tahlil qilish va o'zgartirishga asoslangan ilmiy soha.

ریاضیات – Arabcha "**riyaz**" (رياض) so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "mashq" va "o'rgatish" ma'nosini beradi.

Fors tilida arab tili orqali shakllanib, matematika ilmiga nisbatan qo'llanilgan.

Ma'nosi: Matematik jarayonlarni o'rganadigan fan.

نظریه – Arabcha "**nazar**" (نظر) so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "ko'rish", "qarash" yoki "fikr" ma'nosini anglatadi.

Fors tilida keng ishlatilgan va ilmiy atama sifatida o'zbek tiliga o'tgan.

Ma'nosi: Ilmiy gipoteza yoki nazariy fikr.

1. **Ma'no ko'lamining kengayishi:** Forscha so'zlar ba'zida o'zbek tilida kengroq yoki torroq ma'noda ishlatiladi.

زمستان – Zemeston - So'zning asosiy qismi "zem" yoki "zam" (زم) qadimgi fors tilida "yer" yoki "sovuq" ma'nosini anglatadi. Bu qadimgi eroniy tillardagi "zama" (qor yoki sovuq) so'ziga borib taqaladi.

"Stan" (ستان) esa fors tilida "joy", "hudud" yoki "mavsum" ma'nosida ishlatiladi.

Birgalikda "zemestan" so'zi "sovuq mavsum" yoki "qish fasli" degan ma'noni anglatadi.

زمستان فصل سردی است. *Zemeston fasli sardi ast.* (Qish sovuq fasldir.)

هوا زمستانی است. *Havo zemestoni ast.* (Ob-havo qishki.)

2. **Fonetik moslashuv:** Fors tilidan olingan so'zlar o'zbek tilining fonetik qonun-qoidalariga moslashtiriladi.

Fors tilida bu so'z "zemeston" shaklida talaffuz qilinsa-da, boshqa tillarga o'zlashganda ba'zan tovush o'zgarishlariga uchraydi. Masalan:

- O'zbek tilida "zimiston" yoki "qish" deb tarjima qilinadi.
- Turk tillarida "zemestan" shakli kamroq uchraydi, lekin ma'nosi saqlanadi.

"Zemeston" so'zi fors tilida an'anaviy ravishda qish fasli va sovuq ob-havoni ifodalash uchun ishlatiladi. Uning qadimiy kelib chiqishi va ko'p qirrali ma'nolari bu so'zning tilshunoslik va madaniy nuqtai nazardan boy meros ekanini ko'rsatadi.

Forscha ilmiy atamalar o'zbek tiliga o'zlashar ekan, ularning semantik doirasi kengaygan yoki toraygan holatlar uchraydi. Masalan, *hikmat* so'zi fors tilida kengroq ma'noni anglatib, umumiy donolikni ifodalasa, o'zbek tilida bu so'z asosan falsafiy va ma'rifiy ma'noda ishlatiladi. Shuningdek, *davo* so'zi dastlabki ma'nosini saqlagan holda, zamonaviy tibbiy terminologiyaga moslashgan.

Bugungi kunda forscha kelib chiqishga ega bo'lgan ilmiy atamalar hali ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ular nafaqat tarixiy-madaniy merosni ifodalaydi, balki ilmiy matnlar va darsliklarda faol qo'llaniladi. Xususan, universitet darajasidagi o'quv adabiyotlari va tadqiqot ishlari ushbu so'zlardan keng foydalanadi.

XULOSA

Fors tilidan kirib kelgan ilmiy atamalar o'zbek leksikasida muhim o'ringa ega bo'lib, ular fors va o'zbek tillari o'rtasidagi ko'p asrlik madaniy va ilmiy aloqalarning mahsulidir. *Falsafa, kimyo, riyoziyat* va *hikmat* kabi atamalar nafaqat o'zbek tilining ilmiy bazasini boyitdi, balki madaniy va konseptual tafakkur doirasini ham kengaytirdi. Ushbu so'zlarning o'zbek tilida fonetik va semantik jihatdan moslashuvi ularning o'zlashuv jarayonidagi o'ziga xos xususiyatlarini ochib beradi. Mazkur atamalar bugungi kunda ham ilmiy matnlar va darsliklarda

keng qo'llanilib, o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Forscha atamalarini o'rganish tilshunoslikda nafaqat tarixiy xotirani saqlash, balki madaniy va ilmiy taraqqiyotni yoritishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alavi, M. (2017). *Fors tilining Markaziy Osiyo tillariga ta'siri*. Tehron: Shiraz nashriyoti.
2. Alibekov, S. (2019). *O'zbek leksikasi va uning tarixiy qatlamlari*. Toshkent: Til va adabiyot instituti.
3. Asatullaev, K. (2021). *Forscha so'zlarning turkiy tillardagi etimologik tadqiqoti*. Samarqand: Mintaqaviy tilshunoslik instituti.
4. Frye, R. N. (2005). *Markaziy Osiyo merosi: Qadimdan turk kengayishigacha*. Princeton Universiteti nashriyoti.
5. Windfuhr, G. L. (1979). *Fors grammatikasi: Tarixi va holati*. Gaaga: Mouton.
6. Abdunabiev, S. B. (2023). THE LEXICOLOGICAL AND SEMANTIC CHARACTERISTICS OF THE WORDS ENTERED INTO UZBEK FROM ARABIC. In *INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE" SCIENTIFIC ADVANCES AND INNOVATIVE APPROACHES* (Vol. 1, No. 5, pp. 68-70).
7. Abdunabiev, S. B. (2023). ARAB TILIDAN O'ZBEK TILIGA O'ZLASHGAN SO'ZLARNING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI. *ZAMONAVIY TARAQQIYOTDA ILM-FAN VA MADANIYATNING O'RNI*, 2(6), 94-97.
8. Muminova N. J. Q., Husainova G. FORS TILINING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2024. – T. 4. – №. 25. – C. 166-170.
9. Omonjonova, O., & Husainova, G. (2024). FORS TILI VA ERON MADANIYATINING O 'ZBEK MUSIQASIDAGI O 'RNI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(25), 213-215.
10. Husainova, G. (2023). FORS TILINI IKKINCHI TIL SIFATIDA O 'QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(12), 538-543.
11. Husainova, G. (2023). ERON MILLIY MUSIQASIDA DASTGOHLARNING O'RNI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(5), 746-750.